

תשובה לרבינו בענין חרם ה'אדרבה' ובענין לימוד החכמות

ימים¹ רבים לנו הגיענו שמעך, כי החלות להראות את גדלך ואת ידך החזקה, ולבטל ענין הדרשות, אם בהסכמה אם בחרם ובאלה, אם לבטלם מכל וכל, אם לבטל שלא ידברו בהם רק מן התורה והתלמוד והמדרש, ולפעמים באור הגדה והפסוק ע"ד החכמה, בדבר שאין בו הריסה או גלוי סוד בסודו² התורה והנבואה. ששנו³ על אמרתך כמוצא שלל רב, הללנוה ושבחנוה אשרנוה וקיימנוה כדחזו, אמרנו על ידך יניח ה' לנו מרגזנו ומעצבנו, מגלגלים זכות ע"י זכאי. יום יום נכספנו לבא מחשבתך למעשה, נגילה ונשמחה בך, נזכירה דודיך מיין משרים אהבוך⁴. בעבור ימים או חדשים, עוד אנחנו מדברים וזה בא⁵, ויאמר כי כאשר לא נעשתה עצתך לשעתה⁶, הרעשת ארץ פצמת⁷, ולפני רבינו הרב להוכיח יסדת, למשפט שמת, לתת החכמה לבזוים⁸ ולומדיה למחתה.

עם היות רבינו הרב⁹ אב לכלנו, ולשלמות מעלתו אין נודד כנף ופוצה פה ומצפצף¹⁰, כבר ידעת שבאלו הענינים לא כל הדעות שוות, ברו להם מנה לדעתם בחכמת הקבלה, ורוב עניני הפילוסופי¹¹ אצלם שדה ושדתין¹² ומלאכי חבלה.

הצרי אין בגלעד אם רפא אין שם¹³, להעביר פשע ולמחות אשם, אם בציון געלה נפשם¹⁴.

1. קטעים מתשובה זו הובאו בתוך אגרתו של ר' שמעון בן יוסף, הוא דון דוראן די לוניל, הכתובה לרבינו, שנדפסה על ידי דוד קויפמן בתפארת שיבה (ספר לכב' צונץ), ברלין תרמ"ד, עמ' 145-174. נראים הדברים שהתשובה שלימה, פרט אולי ללשונות פתיחה וסיום.
2. שיר השירים א ד.
3. ע"פ איוב א טז, א יז.
4. שמו"א יז כג.
5. תהלים ס ד.
6. ע"פ ישעיה מב כב.
7. הוא הרשב"א.
8. ישעיה י יד. השווה גם הרמב"ן באגרתו 'בפשע ארץ', קובץ תשובות רמב"ם, ח"א ה ע"א [כתבי הרמב"ן ח"א עמ' שלא]: 'אין נודד כנף ופוצה פה ומצפצף כנגד קבלתינו', ובאגרתו 'טרם אענה', שם עמ' ט ע"א [שם עמ' שמב]: 'אין בארצותינו נודד כנף ופוצה פה ומצפצף כנגד קבלתינו'. והשווה עוד לדברי רבינו בפנים כאן, פ"ה מ"ז: 'והכתב והמכתב, ר"ל שלשון שניהם קיום המציאות וההנהגה כולה ובזולתם אין נודד כנף ופוצה פה ומצפצף'.
9. קהלת ב ח.
10. ירמיה ח כב.
11. ע"פ ירמיה יד יט.

באו הנה מנכבדי ההר לחפת שתיל הנכבד דון שמיי"ל נתן, ובתוכנו הנעלה ר' יצחק דלאטש¹² ועמהם טופסי כתבים לקצת נכבדיהם, לא ראיתם. והחכם ההוא חקרני מה אני על הענין, כי שמע רוב נכבדי העיר מדברים ומתפללים על זה, וממני לא שמע, ומצא את לבבי, כי חרה לי ג"כ וגם בעיני יפלא ושהיה הענין זר אצלי, לפי נעם מדותיך ורחב מוסרך, להבאיש ריב כברת ארץ במהלך עשרה ימים, מודעת ביחס ועשר וחכמה ובכל מיני מעלה, לפני מעלת רבינו הרב נ"ר¹³, אשר הוא שקול אצלנו כששים רבוא, ובכל הארצות ההם, ושזה אצלם ראשית מדון והקדמות לאבות נזקים, אם לא ימנע זה שלמות רבינו הרב ונעם מוסרו. ואם יש בנו עון ידו תהיה בנו, ואל אבינו למה זה יביאנו. אמר כי גם לחכמי ההר¹⁴ רע, ולכל הארץ אשר סביבותיכם.

אף כי ראוי לזכור צורת התגר הראשון¹⁵, אשר ידענו ושמענו בהגיע הנה ספרי הרב מורה צדק, אשר מי שער הנזק והצער והבשת אשר יצאו משם¹⁶. אנחנו

12. הוא ר' יצחק ב"ר יהודה דלאטיש, נזכר באגרת ר' אבא מארי לרשב"א על צורת האריה במתכת לרפואת חולי הכליות, מנחת קנאות, מכתב ה, ובמהדורת רחז"ד פרק כג, עמ' שיט, שהוא 'העושה זאת הצורה ומולידה'. כן מצאנוהו בין חכמי מונפליה החותמים בכתב לצד ר' אבא מארי בהכנת ההסכמה כנגד לימוד החכמות, שם, במהדורת רחז"ד (וליתא בדפוס הקודם), פרק מב עמ' תל. ועוד שם באגרת הרשב"א אליו, לזרוז להיות אמצעי ואיש הביניים, להשתדל לעשות שלום בין ר' אבא מארי ובין ר' שלמה דלוניל, ותובע ממנו 'מה זו שתיקה', והלא הוא היה סבה בענין צורת האריה, והשיב תשובה לרשב"א 'הולך בדרך המתנגדים בכל עוז, וישם דמי מלחמה בשלום, וכאשר הוגד לי תמהתי מאד עליו, כי חשבתי מאוהבי הרב וסיעתו, ונוסף גם הוא על שונאינו. והוגד לי גם כן, כי אחר שחתם בכתב החתומים עמנו, חתם בכתבי המתנגדים. שם מכתב לו, ובמהדורת רחז"ד פרק נה. הוא נזכר גם בשו"ת הרשב"א ח"א סי' אלף רי"ט. ועיין בשערי ציון לנכדו ר' יצחק ב"ר יעקב, שנדפס בח"א סדר הקבלה (במהדורה ראשונה, תשנ"ב), מכ"י אוקספורד, עמ' 178. שם חל שיבוש והצעת תיקון, עכשיו הגיע לידינו צילום כ"י מוסקבה של חלק משערי ציון, ושם לנכון (ומאשר את תוכן התיקון בנוסח אחר): 'הרב הגדול אדני זקני ... הרב ר' יצחק בן הרב ר' יהודה לבית לאטיש' (במקום הנוסח המשובש שלפנינו: 'הרב... ר' יהודה בן הרב ר' יצחק לבית לאטאש, אביו של אבא מרי, והצעת תיקון: [אביו] אביו של אבא מרי).

13. הרשב"א.

14. מונפליה.

15. כוונתו לפולמוס הקודם שהיה שם בעיר זו, אודות כתבי הרמב"ם, שעוררו ר' שלמה מן ההר ושני תלמידיו ר' יונה מגירונדי ור' דוד ב"ר שאול, והשתתפו בו, רבני צרפת, הרד"ק, הרמב"ן, ר' יהודה אלפכאר, הר"א בן הרמב"ם ועוד, בערך בשנים ד"א תתקצ"ב-תתקצ"ה. פלא קצת שספרי הרמב"ם לא הגיעו שם לפני כן.

16. הר"א בן הרמב"ם, כותב (אגרת מלחמות ה', קובץ תשובות רמב"ם, ח"א, יז ע"א): ומעתיקי הדברים הוציאו קול בארצנו כי ספרי הרב רבינו הצדיק אבא מארי זצ"ל, ספרו מורה הנבוכים וספר המדע שרפו אותם החלק האחד מאנשי קהל מדינת מונט פשלייר בכח הנוצרים העוזרים אותם, כי אמונתם אינה רחוקה מאמונתם ולא ידענו

פה יראים על מריבותיכם, והנה יד שלוחה אלינו והנה בה מגילת ספר העתיקה בברצלונו מבחורינו, [ש]הלכו שמה, וכתוב בו שהקהל הקדוש שבברצלונו"ה החרימו כל איש מאנשי קהלם שילמד טבע ואלהות בפחות מכ"ה שנה. ועכ"ז ספר באזינו, כי אתה הגדת בכתבך לרבינו הרב, שאחר פטירת אחד מן החכמים, והוא אצלנו מן הנודעים בחייהם במעלה וחסידות ויראת חטא, נמצא במגלת ספריו ובמטמני חבוריו על אברהם ושרה שהם רומזים על חומר וצורה, ועל השבטים שהם רומזים על י"ב מזלות, ושרבנו הרב מפרסם זה בכתב שלוח מאתו לקצת קהלות¹⁷.

ואתה הגבר הוקם על¹⁸, ארז בלבנון ישגא¹⁹, הנחת מקומך ומבוקשך מלהודיע לרבנו הרב ענין הדרשות, והגדת לו ענין הספרים ומגילת סתרים¹⁹, שאינם נקראים רק ליחידים בחירים. ושכלך הגדול אחוי ליה נראה מבפנים. והיה לך להודיעו מה שהוא נראה מבחוץ ונשמע לכל, החכם יהיה או סכל²⁰, כי ספרי אלו הענינים אינם נקראים אלא על צד רחוק אלא שהם מונחים בקופסא.

ומצד שנשמע לנו מפי המספר שקצת התלמידים היו מרננים בבית מדרשו של רבינו הרב, על קצת מחברי ספרים שבארץ הזאת, שאין לנפש בזולת ידיעה והשגה, אמרתי בדרך ספור שבח החכמה, כי המאמין אצלנו כיודע, כחלק היורד במלחמה כחלק היושב על הכלים²¹. ידעתי אדני ידעתי כי רבים עוררו חנית שכלך והניעו כונתך עם כונת אדננו הרב, לבטל ענין החכמה ולגרשה לגמרי מעט מהסתפח בנחלתנו²². והוסיפו על דבריהם פשע לאמר, כי מיום התפשט החכמה בארץ בטלה חסידות ויראת חטא²³, עד שלא נמצא אחד מיודעיה ירא את ה' מעוריו²⁴. אכן יש ה' במקום הזה ואתה ידעת²⁵, יש ויש תנה את ידך²⁶.

הדבר על בוריו, עד אשר באה אלינו מעכו בסוף חדש שבט בשנת צ"ה לפרט אתקמ"ז לשטרות מגלת ספר, מחוה אמרי שפר, הגידה לנו מעשה שהיה היאך היה מתחלתו ועד סופו, וגם שריפת הספרים היאך נשרפו, ונקמת שופט העולם מן המלשינים שגרמו וסבבו שריפתם בכריתת לשונם ככתוב יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות. נדפסו בשורת הרשב"א ח"א סי' תיד-תית, ובספר מנחת קנאות, ובמהדורת רחז"ד, פרקים צט-קא. כשלושים תשובות ומכתבים של הרשב"א נותרו בענין זה.

18. שמו"ב כג א.

19. תהלים צב יג.

19*. ראה למשל בתשובת הרשב"א ועוד חכמים בברצלונו, תשובות הרשב"א, מהדורת רחז"ד, פרק לח, עמ' תיא שורה 40: 'ואף בספרים יעמיק להיות חותר, ושם עמ' תיב-תיג שורה 56: 'וחקקי און אשר כתבו למו בספרים'.

20. קהלת ב יט.

21. שמו"א ל כד.

22. ע"פ שמו"א כו יט.

23. משנה סוף סוטה.

24. מל"א יח יב.

25. ע"פ בראשית כח טז.

26. מל"ב י טו.

מה ידענו נכבדנו ולא תדע, נבין ולא עמך. באמת החכמה יקרה בעינינו ורבת התועלת בפרטיה ובכלליה, בכל מה שחברו בה חכמי ישראל. ואם לפעמים נמצא בקצתם דבר אולי צריך תקון לדעתנו, ניחס הדבר ללאות שכלנו, ונניחה למי שידע בו יותר ממנו. וילך לפנים לרעות בגנים וללקוט שושן²⁷ מחדק, ולא נניח ספר מלא כמה מרגליות בשביל דבר א' או ב' או שלשה. ולפעמים נהפוך ונהפך בדברים, לדונם לכף זכות כמו שנוכל, לפי מה שהוא אדם, וכ"ש אם זכרנו מאמר 'מפני שראשו וסופו דברי תורה'²⁸. גם ספרי היונים בעצמם המועתקים אצלנו מפני חכמי ישראל, שלמים הם אתנו, בכל מיני הפנות המושכלות כמציאותו ית' ופשיטות אחדותו מכל צד, והיותו משולל מכל גשמות ונפרד מכל דמות.

מצורף אל היות כבוד גדול לאומה, בהמצא בתוכנו קצת בני אדם, ואם הם מעט, שלמי' בחכמה עד שלא ימצאו כל בני עמנו משללים ממנה. עד שיאמרו רק עם פתי וסכל, תחת אמרם רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה²⁹. ואם פעם ופעמים יכשל האחד בעיונו, הוא בעונו יהיה נכרת ונצמת, והחכמה למה תומת. הננעלו שערי הפרדס, בצאת ממנו אלישע בן אבויה מפסג ויורד, יוצא והורס. ומאז רוח ה' דבר בנו, בהגיע ספרי הרב מורה צדק בארץ, נמצאו בגלילותינו חכמים וגדולים ומפורסמים בתורה ובכל מיני מעלה, בקיאים בכל סדרי התלמוד והמשנה עם היות ידיהם עושות תושיה בחכמה וספריה, ומצאו חקר תבונתה וסתריה. הלא ידעת אם לא שמעת, שמע הרב המופלא החכם הכללי המיוחד בדורו, הגבר הוקם על כל חכמה ובכל מעלה הה"ר שמואל שקיי"ל³⁰ נ"ע, הלא התבוננת עד רחבי מעלות השלם בכל חכמו' מוכתר בנמוסי כל מעלה, הה"ר גרשם מברד"ש³¹ רי"ת [רוח ה' תניחנו]. הלא באת אל אוצרות החכם הנעלה אדני רבי ז"ל³². וכמה מחכמי הארץ כיוצא בהם יודעי חכמת התלמוד על השלמות, תמידין כסדרן, ומוספין וחדושין ותוספות כהלכתן, ועם זה היו בקיאים בחכמות, אם בכלם אם ברבם, אם במקצתן. השמעת מעולם דבר יוצא מפיהם או מפי כתבם או מתחת ידם דבר בלתי מתקון, גם נכון וקים ישר ונאמן. גם מאשר לא קבעו כל כך עתם בתלמוד והיו שלמים בחכמות, ראינו כמה מהם יראי אלהים אנשי אמת שנאי בצע³³, אין קץ למספרם, הן בזמן העבר הן בזמן העומד כה לחי.

ואם קצת הסכלים ישתבשו לפעמים, אנו מה לנו רק שנכהו בשוט לשון

27. ע"פ שיר השירים ו ב.
28. שבת ל' ע"ב, פסיקתא בובר ס"ח.
29. דברים ד ו.
30. עיין עליו בח"א סדר הקבלה, עמ' 139 והע' תרכח.
31. עיין עליו ח"א סדר הקבלה, עמ' 140 והע' תרכט.
32. ר' ראובן בן חיים, עיין עליו בח"א סדר הקבלה, עמ' 138 והע' תרכו.
33. שמות יח כא.

ונכלימהו, אם ישוב לדברינו טוב, ואם אין ליזיל בתר שבקיה³⁴. קריתיה לבר עמיתך ולא עני, דחי גודא עלויה³⁵, מפני ששוטה זה עשה שלא כהוגן³⁶, אנו נאבד אמונתנו.

וחי אהבתך ותשוקתך כשהגעת לשמועת חולין [צ"ל: חלון] שבמסכת ערובין³⁷ ובשמועת הכבשן הדומה לה במס' סכה³⁸, ובשמועת אצבעים³⁹ בבאור הכלי המתואר לרמב"ם בס' זרעים⁴⁰, הכל בררתי בחכמת התשבורת בדקדוק שלם ע"י אחד מחברי ומתלמידי היה בקי בתשבורת ובמספר בקיאות מופלג מעת הילדות עד היותו קובע עמנו בחכמת התלמוד. וכן שמועות של ר"ה על פי קצת חכמי התכונה, עד זכנו האל והגיע לידנו פי' ר"ה לרמב"ם ז"ל.

ועל הזמן אשר הגביל אדננו הרב בהסכמתך, עם היות עצתו נכונה לפי מקומו, במחילה מכבודו אין הארץ הזאת מקבלת תועלת בכך מכמה סבות, אערכה לפני כבודך ואתה תבחר ולא אני.

אתה נכבדנו ידעת כי באדם חדרים והכנו' חלקיות ופרטיות, זה בכה וזה בכה, הלך ילך ובכה⁴¹ וכו'. השנית – כי זה הזמן הגיעו בו הריחים עד צואר, וכל אשר לא נפתח עדין אליו בו השער, יהיה כתוב על החול, אם לא למי שימנע עצמו מכל עסק ויתמיד בלמודו, ויותר בזה הגבול וכו'. השלישית – שלא מן הכל אדם זוכה ללמוד, ויודעי סתרי החכמה מעוטא דמעוטא, אחד מעיר ושנים ממשפחה⁴². ואם אין לו זמן מוגבל ילמד כפי מה שימצא, ואם מוקדך יקוד קוץ קדר [צ"ל: קרך] וצלי⁴³, ואם ינתן לו זמן, בהגיע זמן אבד זמן טוב ממנו וכו'.

⁴³אוצר החכמה

הרביעית – שאני רואה בה מכשול בפנים שונים. הא' – מצד הבערת המחלקת, שניה לה – כי אני רואה שהם מתירים כל הספרים בזולת ספרי הטבע והאלהות ליונים, הם [הן] חבורי שאר האומות הם [הן] חבורי חכמי ישראל. בחסדך אלופנו איך נדע כ"ה הקדמות שבספר המורה⁴⁴, שעקרי התורה תלויים

34. ע"פ ב"מ ע ע"א.
35. ב"ק צב ע"ב.
36. תענית ד ע"א.
37. עירובין עו ע"א.
38. סוכה ז ע"ב.
39. פסחים קט ע"א.
40. פיה"מ כלאים פ"ג מ"א.
41. תהלים קכו ו.
42. ירמיה ג יד.
43. סנהדרין ל"ג ע"ב.
44. מו"נ, הקדמה לח"ב.

בהם, בזולת ספרי הטבע ומה שאחריו, וכלם לקוחות מהם. ואיך נדע א' מהסודות הנפלאים שבספר הנז' בפ"ז מח"א, בלא ידיעת אחת מההתחלות. ואיך נדע ענין ההתחלות בזולת ספרי הטבע. ואיך בהגיון שספר המאמרים צריך ביאורים גדולים מספרי הטבע וכו', אף כי קצת חבורי חכמי ישראל בחכמה הזאת מתיחסים לטבע מאוד. ונמצא היתר מצטרף לאסור, ושתי פתילות דולקות בנר אחד. ואף כי תאמר כי קניס רבינו בעיניה, ע"י תערובות לא קניס, ומתיר לבטל אסור לכתחלה, עדין מה הועלנו, והנה כמה חבורים לחכמי ישראל שקצת ספרי הטבע בתוכם וכו', ונמצא חוכא וטלולא, אינו למד בלשון זה אבל למד בלשון אחר.

אוצר החכמה

ועוד אני רואה בה מכשול כי לימים עוד שבע⁴⁵ שנים או עשר או כמה, כל טבע יבקש מה שיאות לו לפי הכנתו, והדברים יתישנו וכמעט שישתכחו. כ"ש במהו דרך מחלקת ונצות, שאף בני המקבלי עתה זאת ההסכמה מרוב כספם ותשוקתם למה שיאות להם בטבעם, יורו לעצמם כך היה וכך היה, ודרך מחלקת היה, ואם פלוני רב אסר פלוני חכם התיר, ולא ימנעו עצמם מהפיק רצונם, ויהי זה מכשול גמור.

והנה ידענו ושמענו מפי רז"ל, כי בתגר הראשון שלחו מנכבדי מקומכם לרבינו צרפת נ"ע, ותעל שועתם עד שהחרימו שלא יקרא אדם בשום ספר מספרי רמב"ם ז"ל לעולם. והנה זמן רב ראינום מתחלקים בקצת ספריו שמרו היום, ואם אולי תאמר שהתירו החרם, אפשר, אבל לא נודע לנו.

והרביעית – והיא קשה אצלי מאוד, והוא שאני רואה שבוה תצנן רתיחתך ותעבור קנאתך ממה שהיה בו המכון והמבוקש, ואשר הוא ערות הארץ, אשר היא חרפה לנו, בקום עלינו תמיד אדם בלתי יודע, וידרוש ברבים, ויורה פנים שלא כהלכה. ויצייר בפשוטי המקראות צורות רחוקות, אין להם אם למקרא ולא אם למסורת, ובזה לא הועלנו בתקנותינו כלום, כי הדורש אינו דורש בשמע טבעי, והשמים והעולם ובאותות השמים, והויה והפסד, וחוש ומוחש, וספר הנפש ולא בספר מה שאחר הטבע. אף קצתם אינם יודעים אף עלה אחד, רק מה שיקרא בספר הנכבד⁴⁶ ובספר המלמד, ובפ' קהלת ובמאמר יקוו המים⁴⁷, ושאר חבורים חדשים גם ישנים. ויראו שם קצת ציורים ויעשו גם המה בערמה, ישלחו יד בכל אשר תאווה נפשם, לא היתה קריה אשר שגבה מהם, וידמו מילתא למילתא. ונמצאת אלופנו מברך על העקר ופוסר את הטפלה⁴⁸, שלא זה הדרך מוציאתם מידי עברה, ונעשית מחטיא כונתך הרצויה והנכבדת וההכרחית.

45. בראשית ז ד.

46. מורה הנבוכים.

47. לר' שמואל נ' תיבון.

48. ברכות לה ע"ב.

כי ענין למוד הספרים כמה ספקות מעורבות בו, על דרך שכתבנו, ומילתא דלא שכיחא. והנה הנחנו הקלקול המצוי תמיד והרעה המתחדשת בכל יום לאלפים מבני אדם, כי הדרשנים עתה נבראת כת בכל יום ואומרים שירתם והולכים להם. ותפשנו הענין הבלתי מצוי ושהקלקול בו רחוק, ואף שאם יש שם קלקול לא הועלנו בו כלום בתקנתנו. והיה לך להשתדל בזה תכלית ההשתדלות, ולא שאני אעביר כל טובי מעל פניהם, אבל שאתיר להם הרצועה לצייר מה שירצו באיוב ומשלי ושיר וקהלת, ובמדרשים ואגדות הנמשכים לאותם הענינים, ובקצת מזמורים של תלים הנמשכים לחכמת הטבע, אבל שלא ישלחו יד במרכבות השלש, ולא במעשה בראשית ולא באחד מסתרי התורה והנבואה וסודותיהם ולא במקצת הגדות הנמשכות באלו הענינים.

הליועצים למבוכות נתתונו, הלסכות ומקרים נעשה פליאות, התקראונו להגדיל מדורות, ולהעיר קנאות, אולי להזכיר עוננו שומה בפיכם, ערות הארץ באתם לראות. למה הוזקתם לומר 'אדרבה', עד שלפי כונתכם תהיה הכת האחת בנדוי עכ"פ, ויצטרכו להתרחק זה מזה, ולחלק ולנצח זה אומר כלו שלו וזה אומר כלו שלו, ודי היה לנו בפרסם והודיע שזה (החכם) [החרם]⁴⁹ אינכם מקבלים אותו, ולא נסמכים בו. וכן עשו במקומות אלו בתגר הראשון על החרם שהטילו רבני צרפת, כל קהלה וקהלה במדינתם, לפי מה ששמעתי מרבותי. אע"פ שהם הטילו החרם הכללי לכל העולם, ובזה לא הייתם צריכים ל'אדרבה', וישארו הם בהסכמתם ואתם בהסכמתכם. וכראותי כתבך הנכבד, וראיתי שכן עשיתם, עד שנמצא שלא חל הנדוי עליכם, הוספתי הפלא ופלא, מה הוצרכתם ל'אדרבה', עד שתדינו בו שיחול, והם ידינו שבדין נדו והחרימו, יהיה הענין לעג וקלס. ואם מפני אותם שלא היו, הרי היו כלם יכולים למסור דעתם לקצתכם.

49. אפשר שהיא טעות הדפוס.